

17e jaargang nr.3
1978 - 1995.

valk^hof nieuws

COLOFON VALKHOFNIEUWS

VALKHOFNIEUWS: Verschijnt 4x per jaar en is een uitgave van de Valkhofvereniging.
ISSN: 1382-3760

REDACTIEADRES: GROENESTRAAT 28
6669 DS DODEWAARD.

REDACTIELEDEN: H. Schoonwater;
M. Vollebregt;
A. Janssen.

ARTIKELLEN: Aanleveren Valkhofnieuws 4: s.v.p. vóór 11 november 1995 (indien mogelijk opschijf). De redactie behoudt het recht artikelen in te korten of niet plaatsen.

VALKHOFVERENIGING

LIDMAATSCHAP: Postbus 1390 6501 BJ NIJMEGEN.

CONTRIBUTIES: f20,- per jaar (65+ f15,- v.a. 2e jr.)
op Postbankrek 44.38.363 t.n.v.
Valkhofvereniging Nijmegen.

VALKHOFKAPEL: Conservator: drs. E.F.M. Boshouwers
Groenewoudseweg 49 6524 TP

NIJMEGEN

Tel.: 080-232587.

VALKHOFSTICHTING

SCHENKINGEN: ABN AMRO bank Nijmegen.
Rekeningnummer: 53.76.75.930.
Giro ABN AMRO bank: 82.10.25.
Valkhofstichting beheert herbouwfonds.

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN VERMENIGVULDIGD EN/OF OPENBAAR WORDEN GEMAAKT DOOR MIDDEL VAN DRUK, FOTOKOPIE, MICROFILM OF OP WELKE WIJZE DAN OOK, ZONDER VOORAFGAANDE TOESTEMMING VAN HET BESTUUR VAN DE VALKHOFVERENIGING.

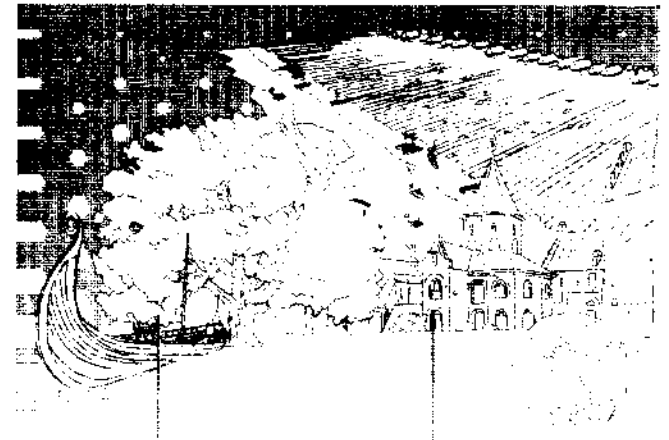
VOORWOORD

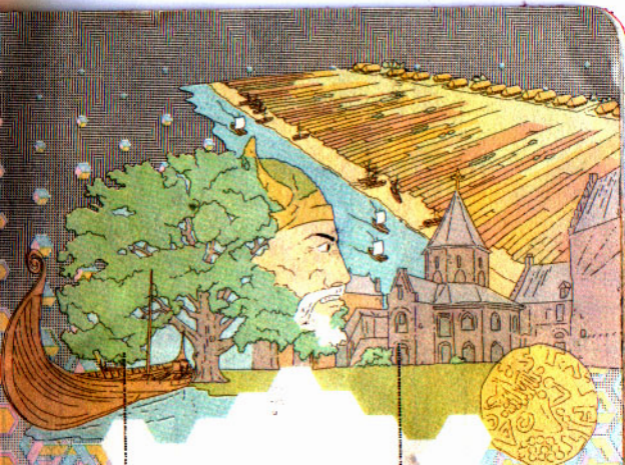
Door Maurice Vollebregt

Wie onlangs een nieuw Nederlands paspoort heeft aangeschaft, komt voor twee verassingen te staan: een onaangename en een leukere. Allereerst de prijs; deze is onaangenaam hoog: ruim f100,- ! Op het moment dat het paspoort afgegeven wordt, zakt de pijn alweer.

Het is een schitterend boekwerkje geworden, waarin de complete Nederlandse geschiedenis vanaf de oertijd tot aan 1975 behandeld wordt.

Op pagina 5 van het paspoort wordt U helemaal enthousiast, omdat daar een heuse afbeelding van het Valkhof (naar Spilman) te zien is (hieronder afgedrukt) ! Vreemd, om te bedenken dat straks half Nederland een afbeelding van het Valkhof in bezit heeft, en dat het Valkhof op deze manier ook over de hele wereld gaat. Enfin, een leuke en verstandige beslissing van het ministerie van Binnenlandse Zaken ! Wist U trouwens dat in London de herbouw van het Globe-theater gereed is gekomen ? Dit grote ronde Shakespeare-theater, met zijn vakwerk wanden en rieten dak werd 400 jaar geleden (!) door brand verwoest. Met minder informatie dan bij het Valkhof aanwezig is, werd toch een schitterend resultaat bereikt. Dat belooft wat voor onze burcht, die "pas" 200 jaar weg is !

VERSLAG 17E ALGEMENE VERGADERING DINSDAG 16 MEI 1995

Door J.M.T. Nooy, voorzitter Valkhofvereniging

Op een mooie voorjaarsavond kwamen veel leden van de Valkhofvereniging naar de Algemene Vergadering, tevens de statutaire "jaarvergadering", naar hotel Belvoir.

Bij het terugzien naar het verenigingsjaar 1994 memoreerde voorzitter J.Nooy als hoogtepunt de zaterdag in september waarbij het Valkhof internationaal in de belangstelling kwam. 's Morgens was een delegatie aanwezig bij de herdenking in Kleve op de begraafplaats van de Britse militairen die 50 jaar geleden de stad Kleve gebombardeerd hadden. Zij vroegen om verzoening. Zo ook 's middags op het Nijmeegse Valkhof alwaar de Kleefse bevolking, bij monde van haar burgemeester, om verzoening vroegen. Deze herdenkingen waren voorbereid en werden geleid door pastor Fritz Leinung uit Kleve. Voor het Nijmeegse deel was Hein van Brien en de eerste contactpersoon. Helaas heeft Hein het niet meer mogen meemaken. In de hete zomer van 1994 heeft hij ons verlaten. Hein, mede-oprichter van de Valkhofvereniging, die altijd héél actief is geweest in de kapel en er daardoor mede voor gezorgd heeft dat er in de St.Nicolaaskapel jaarlijks zo'n 100.000 bezoekers kwamen. Namens het bestuur sprak voorzitter Nooy dat de geestdrift en de hartstocht van Hein van Brien en de Valkhofvereniging blijvend zal inspireren. In die zin heeft Hein ons niet verlaten.

De zorg voor de openstelling van de kapel en de ontvangst van de bezoekers werd gelijk enthousiast en zeer toegewijd overgenomen door bestuurslid Nol Verhaaff. Naderhand kreeg hij steun van bestuurslid Fer Boshouwers, die de tijd heeft om als conservator de kapel te 'beheren' en tevens de PR te verzorgen. In die hoedanigheid zijn in 1994 de eerste daadwerkelijke stappen gezet kunnen worden naar (eindelijk) een klimaatregeling in de kapel. Hopelijk zal dit in het najaar van 1995 gaan geschieden.

De vergadering ging accoord met het bestuursvoorstel om

de contributie te verhogen. Dit voor het eerst sinds de oprichting in 1978 ! Ter dekking van de bruto-kosten van de opmaak, aanmaak en verzending van ons verenigingsorgaan "Valkhof Nieuws" wordt de standaard-contributie, ingaande 1996, f 25, =.

De gereduceerde contributie, waarvan de jeugd en 65+-ers van gebruik mogen maken, is: f 20, =.

Daarnaast bestaat er ook nog het "steun-lidmaatschap" cq "gezins-lidmaatschap", waarvan de contributie f 10, = bedraagt. Hierin zit echter niet het ontvangen van Valkhofnieuws.

De vergadering ging ook accoord met de herbenoeming van Maurice Vollebregt en Lex Hubers als bestuursleden. Bestuursleden worden in principe voor drie jaar benoemd, waarna herbenoeming kan volgen.

De plannen voor het thans lopende jaar en de jaren daarna zijn voor een belangrijk deel gericht op het trachten te realiseren van een mogelijke herbouw van het Valkhofkasteel.

Het bestuur is van mening:

- * dat de afbraak destijds, archeologisch "slechts" 200 jaar gelden, een cultuur-historische misstap is geweest;
- * dat herbouw zeer zeker wetenschappelijk is verantwoord;
- * dat stedenbouwkundig de herbouw een noodzakelijk herstel is van de stadscontouren;
- * dat er milieutechnisch, qua groenbehoud, er geen bezwaren behoeven te zijn;
- * dat de herbouw van de burcht toeristisch-attractief de parel zal zijn op de kroon van Nijmegen;
- * dat het financieel-economisch mogelijk zal zijn, via private financiering.

Uitdrukkelijk heeft het bestuur naar de vergadering verklaard dat de herbouw van de burcht geen relatie heeft met de bouw van een nieuw kunstmuseum op het Kelfkensbos. Beide bouwwerken zullen 'synergetisch' werken: dat wil zeggen, het bestaan ervan versterkt elkaar functie. Tezamen, en vooral 'tezamen', zullen en kunnen ze die hoek van de stad tot een

echt cultureel kwartier maken. Aan de andere kant van het Valkhof draagt het cultureel centrum De Lindenberg ook zijn steentje daartoe bij.

Vanuit de vergadering werd er nog gepleit om de herbouw vooral voor de Nijmeegse bevolking "leuk" te maken door ze er direct bij te betrekken. Door bijvoorbeeld stenen voor de herbouw te verkopen zou de burgerbevolking een soort "eigendomsrecht" verkrijgen. Het bestuur neemt het idee ter harte.

Na de pauze hield bestuurslid Henk Schoonwater een uitermate boeiende lezing over o.m. de kerken en kloosters in Nijmeegs' zusterstad Pskov. De schitterende dia's die Henk liet zien, tezamen met zijn deskundig en vrolijk betoog, maakten dat het laat werd want een ieder wilde ook graag de tweede serie dia's zien die Henk Schoonwater als eventuele aanvulling bij zich had. Wie er niet was, die heeft iets gemist !!!

HET VALKHOF ALS BOUWWERK - DEEL 6: DE NOORD-OOSTELIJKE BURCHTHOEK EN DE 'PRINCE-KEUKEN'

Door Maurice Vollebregt

Zo langzamerhand hebben we het beeld van de Valkhofburcht bijna compleet. Van het gebouwencomplex missen we alleen nog de noord-west-boek met haar karakteristieke geveltjes aan de Waalzijde, die uit de ringmuur omhoog lijken te komen.

Wie vanaf het Kelfkensbos over de smeedijzeren brug het Valkhof oploopt, kan na het passeren van de Barbarossa-ruïne twee richtingen op: rechtdoor richting de St. Nicolaaskapel, of rechtsaf om aan de rand van het Valkhof over de Waal uit te kijken.

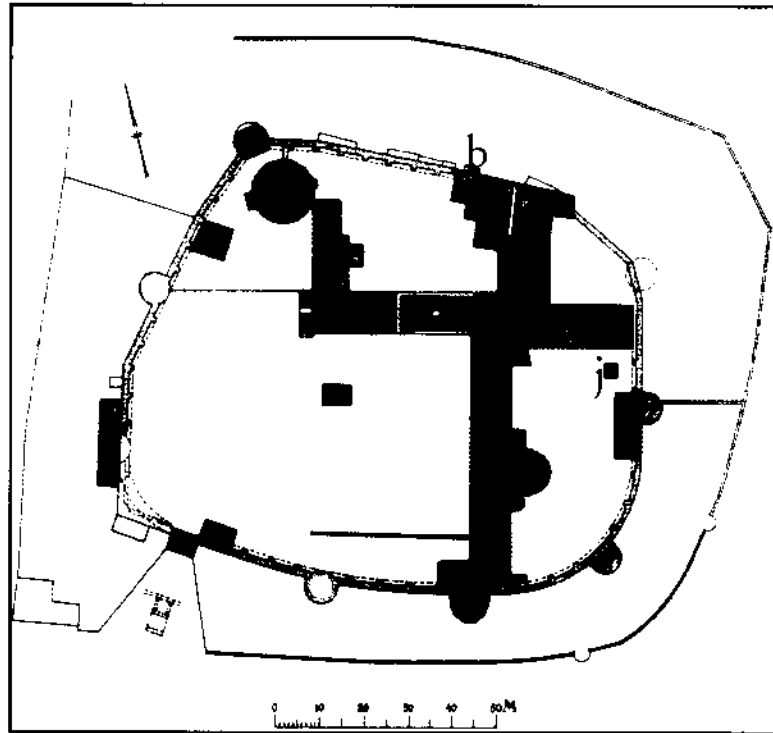
De meeste mensen die hier van het uitzicht genieten, realiseren zich niet dat ze nu bovenop een bunker staan. Deze werd in 1943 door de Duitsers gebouwd ter verdediging/dekking van de Waalbrug, en steekt nog aan één kant de heuvel uit. Wie zich over het hek buigt, kan het allemaal wat beter bekijken. Ook is dan te zien, naar links kijkend, een groot deel van het ringmuur-fundament met steunberen dat doorloopt richting St. Nicolaaskapel.

De plaats van de bunker is tegelijkertijd de plaats, waar tot 1796 twee gebouwen van de noord-oostelijke burchthoek zich in de richting van de Waal uitstrekten. Op de plattegrond van 1726 (het zg. dakenplan) worden zij aangeduid als de "conings camer" en de "roode kamer"; hun gevels liepen met de ringmuur mee. De andere gebouwen van deze burchthoek waren de zg. "vrouw van Randewijks camer", de "grootte saal", de "blauwe camer" en de "ingang van den heer van Randewijk zijn woning". Naar het oosten strekte zich een aparte vleugel, de "prince keuke" uit (alle namen ontleend aan het dakenplan). De plattegrond van Weve bij dit artikel maakt het allemaal wat duidelijker.

Aan de plattegrond van dit burchtgedeelte valt direct iets op. Op het eerste gezicht is er nauwelijks of geen eenheidsgedachte in terug te vinden! Op schilderijen en tekeningen komt dit sterker naar voren. De indeling in

verdiepingen toont een opvallend grote onregelmatigheid. Bovendien sluiten de verschillende gebouwen weinig organisch aan. Het is alsof ze stuksgewijs gebouwd zijn naar directe behoefte, en later weer aan elkaar zijn gevoegd.

De regelmaat die we wel kunnen ontdekken, moeten we niet in de groep zelf zoeken maar in de ligging ten opzichte van andere gebouwen. De kern van deze groep, op het dakenplan aangegeven als "blauwe camer" en "grote saal", lijkt symmetrisch gespiegeld te liggen ten opzichte van de noord-

a: Vrouw van Randewijks kamer
b: Lanteerntje
c: Conings Camer
d: Roode Kamer
e: Lusthuijsje in voljeere

f: Grootte saal
g: Blauwe Camer
h: Ingank burggraaf
i: Prince Keuke
j: Put Huijsje

oost-vleugel (de Blitterswijkwoning). Beide vleugels komen voort uit de Reuzentoren en buigen elleboogsgewijs af naar het noorden.

Dat de noord-oostelijke burchthoek al vroeg in de geschiedenis van het Valkhof belangrijk was, blijkt al uit de vroegste rekeningen die bewaard zijn gebleven. De gebouwen waren vrijwel continu bewoond, en dit was dan ook het best onderhouden deel van de burcht.

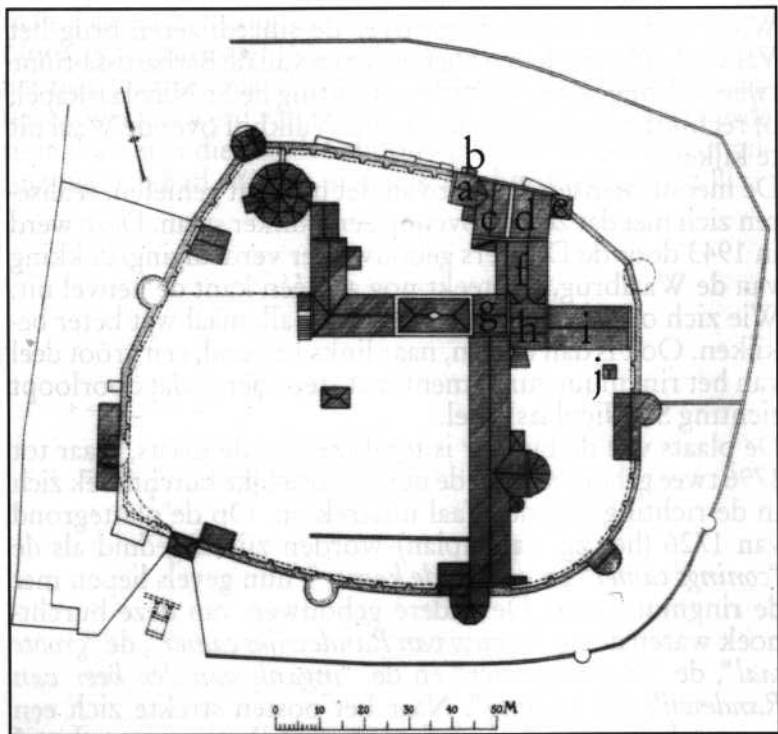
De hele groep wordt in 1394 voor het eerst vermeld en wel onder de naam "mijns genedigen heren camern". Net als vele andere gebouwen op het Valkhof, was er hier sprake van gedeeltelijk verzonken, overwelfde tufstenen benedenverdiepingen. Ook de oorspronkelijke namen van sommige vertrekken zijn in de oude rekeningen bewaard gebleven: we vinden er onder meer de "aula imperialis" (keizerszaal), de "camera receptoris" en de "raetkamer" terug. Het is niet zeker, met welke gebouwen van het dakenplan zij corresponderen.

Volgens Weve is het mogelijk, dat de "aula imperialis" gelijk was aan de "grote saal". Inmiddels was de regeringsvorm van het hertogdom Gelre aanzienlijk gewijzigd door de verpanding van de burcht; en daarmee ook de bewoning van de noord-oostelijke gebouwen. Dit werden nu de hertogelijke woonverblijven. Later werd er een burggraaf aangesteld die eerst alleen bij afwezigheid van de vorst, maar daarna voortdurend als zijn vertegenwoordiger deze vertrekken bewoonde.

Uit rekeningen blijkt dat er nieuwe balklagen in de "grote saal" werden aangebracht. Het is waarschijnlijk dat toen de bestaande hoge binnenuimte in verdiepingen werd verdeeld, om zo het aantal woonvertrekken te vergroten. Uit diverse afbeelding blijkt dat het gebouw nu drie verdiepingen telde. De zolder diende zeer waarschijnlijk tot korenbergplaats.

Op de tekening die Hendrik Hoogers van de burcht maakte, is de noordelijke topgevel van de "grote saal" met een blindboog aangegeven, boven de dakaansluiting met de "roode camer". Misschien wijst deze boog op een voormalig spitsboogvenster, die de grote zaal van licht voorzag, die dan zelf een houten tongewelf gehad mag hebben?

Met de "roode camer" behield het kasteel nog altijd een

a: Vrouw van Randewijks kamer
b: Lanteerntje
c: Conings Camer
d: Roode Kamer
e: Lusthuijsje in voljeere

f: Groote saal
g: Blauwe Camer
h: Ingank burggraaf
i: Prince Keuke
j: Put Huijsje

ontvangstvertrek van aanzienlijke afmetingen. Er werd regelmatig druk op de provincie uitgeoefend om ook dit vertrek in kleinere te verdelen, maar de provincie gaf hieraan niet toe. Er werden zelfs verbeteringen en verfraaiingen bekostigd.

Aan het einde van de zestiende eeuw werden ook de "conings camer" en de "roode camer" geschikt gemaakt voor winterverblijf, door het aanbrengen van een stookplaats met bijbehorende kachel of oven. Het is bekend, dat de Spaanse Hertog van Alva de "conings camer" bewoonde, toen het Valkhof zijn tijdelijke hoofdkwartier was in de Tachtigjarige Oorlog.

Tijdens de vervaardiging van het dakenplan in 1726, bewoonde de toenmalige burggraaf, de Heer van Randwijck

De "Prince Keuke" (voor de donjon) met rechts de noord-oost-vleugels. Gewassen pentekening H. Hoogers, 1800.

deze burchthoek. Dat blijkt ook uit de benamingen op de kaart.

In 1786 was Baron Van Lijnden burggraaf. Toen Stadhouder Willem V met zijn gezin op de burcht kwam overwinteren, stond hij zijn woning dan ook af aan de vorstelijke familie, omdat dit nu eenmaal de woonvertrekken van de burcht waren.

Hoe de gigantische burcht in twee maanden tijd geschikt werd gemaakt om het ongeveer 190 leden tellende stadhouderlijke hof te kunnen herbergen, blijkt uit een opgesteld rapport met de naam "reparatien en arrangementen".

Allereerst bleek er een reorganisatie van het keukengebeuren nodig. Binnen de vleugel van de "prince keuke" bevonden zich de keukens, eetkamer, provisiekamer, wijnkamer en bierkamer. Intern werd er van alles gewijzigd, om de keukenhofhouding die uit 46 personen bestond zo effectief mogelijk onder te brengen. Zo werd de grote keuken verplaatst in de richting van de "grootte saal", en werden er intern nieuwe aansluitingen tussen de vertrekken gemaakt. Er kwamen verder een schoorsteen en fornuis, ijzeren potten en roosters, aanrechten en schappen.

Ook de huisvesting van de stadhouderlijke familie moest geregeld worden. Hoewel er sinds 1770 op de tweede verdieping van de burcht een eetzaal, antichambre en drie slaapkamers voor de stadhouder gereserveerd waren, was dit niet genoeg voor een winterverblijf.

Wilhelmina van Pruisen, de Prinses van Oranje, kreeg het voornaamste deel van de burcht, namelijk de "roode camer" toegewezen met daarbij een slaapkamer, en een garderobe annex kabinet.

De Stadhouder, Prins Willem V, kreeg de beschikking over de ruimten ten westen van de "roode camer", ofwel gebouwen die op de plattegrond zijn aangeduid als de "conings camer" en de "vrouw van Randewijcks camer". Later werd hieraan nog een antichambre toegevoegd gelegen in de "blawwe camer".

De oudste dochter van Willem V, prinses Louise, kreeg appartementen aan de oostzijde van de "grootte saal" vlakbij de keuken. Voor de twee zonen van de stadhouder werden

*De "Prince Keuke" (voor de donjon) met rechts de noord-oost-
vleugels . Gewassen pentekening H. Hoogers, 1800.*

*De noord-oost-vleugels zien we links van de Reuzentoren.
Gewassen pentekening, H.Hoogers, 1796.*

het “*quartier van den oude Heer Burggraaf, een antichambre, een groote slaapkamer en twee cabinetjens*” ingericht. Deze vertrekken waren in het gebouw van de “*groote saal*” te vinden.

Natuurlijk waren er ook hier uitgebreide, interne verbouwingen nodig. Er kan met zekerheid gesteld worden, dat de kwaliteit van de gebouwen nog nooit zo goed was als toen. Omdat de Oranjes langer bleven dan verwacht, had dit ook nieuwe opknopwerkzaamheden tot gevolg.

Toen de Oranjes naar Den Haag terugkeerden trok de burggraaf weer in het comfortabel geworden Valkhof.

Het zou echter geen tien jaar meer duren: Nederland werd door Frankrijk bezet en dit luidde de sloop van de burcht in 1796 in, inclusief de noord-west-vleugels. Alleen het kleine waterputje bij de “*prince keuke*” bleef -althans ondergronds- gespaard ...

Bronvermelding:

* Weve/Nooy 1994: De Valkhofburcht te Nijmegen.

* M.J.M. Dongelmans: De Oranjes en het Valkhof

VERGANE GLORIE VAN DE VERDWENEN NIJMEEGSE STADSPOORTEN ...

Door Paul M.J.Hoos

Een verkenning, strekkende "van 'tHOFF wes aen die BODDENPOIRT..."

Het kan geen toeval zijn, dat de eerste uitgave van "het VALKHOF" ¹ in de serie Historisch Nijmegen in Pen en Penseel (1961), in 1966 werd gevolgd door een publicatie over de Nijmeegse stadspoorten - inderdaad, onder de titel "De Stadspoorten." ² Ook dit tweede boekje was samengesteld volgens een ijzersterke formule: een historisch-gedegen beschrijving, en een selectie gereproduceerde prenten en foto's, die de

verdwenen Nijmeegse stadspoorten en -werken nog eens *in oude glorie laten herleven*. In de laatste woorden ligt trouwens de reden besloten, waarom Schr. in deze context nogmaals uw aandacht voor dit onderwerp vraagt. Uiteraard niet met enig oogmerk van herbouw: wat de verdwenen Nijmeegse stadspoorten en vestingwerken betreft, nemen "gedane [sloop]zaken" definitief geen keer ... Het zij zo.

Wat dienaangaande de Valkhofburcht betreft, behoeven we daar geen vrede mee te hebben, en maak ik de gevleugelde woorden van de Voorzitter van de Valkhofvereniging [ook] tot de mijne:

".. Overigens blijf ik van mening, dat het Valkhof herbouwd zal dienen te worden.."

"In Pen en Penseel" (zoals hierboven vermeld) duidt óók precies de combinatie aan, waaruit deze bijdrage van Schr./aquarellist bestaat: 'een praatje bij een plaatje', zagezgd. Waar mogelijk, werd dankbaar gebruik gemaakt van beschikbare foto's uit de collectie van het Gemeentearchief Nijmegen - die een wel heel bijzondere aanvulling vormen - gezien het onderwerp, en het feit dat ze er zijn ...

Heemkunde - "het kan verkeren..."

War Schr. in de jaren '50 Lager Onderwijs genoot in 'n schoolgebouw, dat was opgetrokken op de fundamenten van een Romeinse villa (Ubbergseveldweg); waar blote voeten renden over het daarachter gelegen grasveld, dat slechts enkele

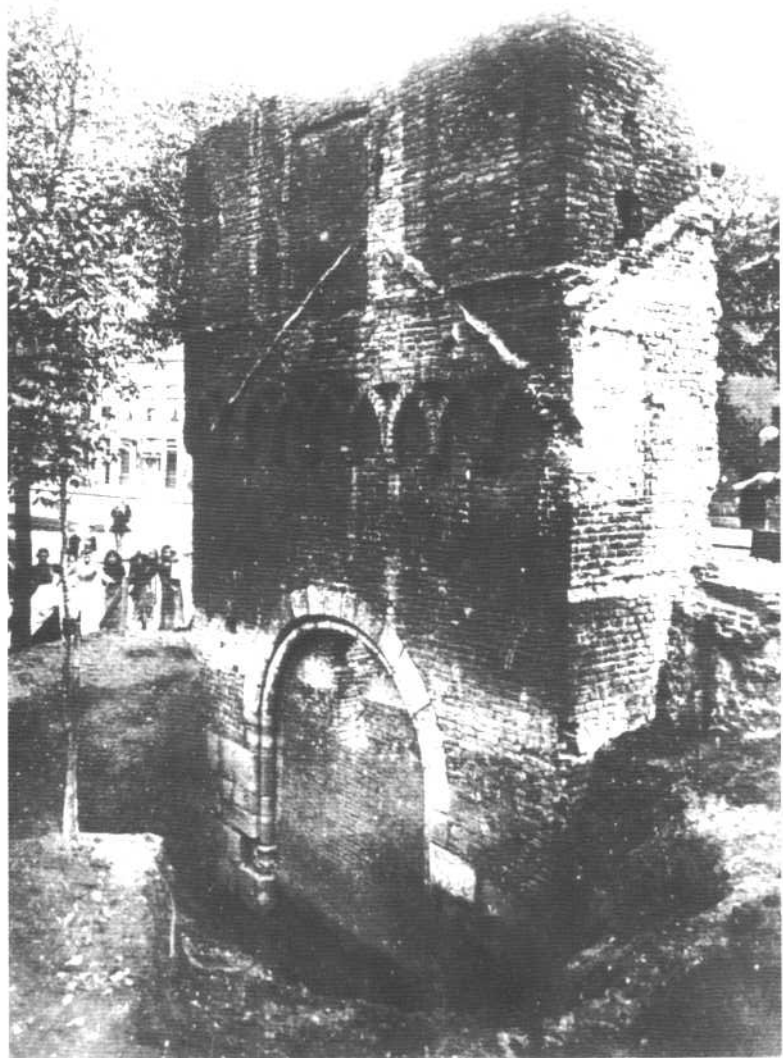
centimeters onder de graspollen de fundamenten van Romeinse stallen of manschapsverblijven verborg - daar werd tijdens de geschiedenislessen met vrijwel geen woord gerept over de (verdwenen) Nijmeegse stadspoorten en -werken... Het Valkhof, ja - en de rol van Karel de Grote, en de Romeinse vondsten vlak in de buurt van de school, en zelfs het 'Kruitmagazijn' als enige nog zichtbare overblijfsel van het Fort Sterreschans aan de nabijgelegen Sterreschansweg: dat alles kwam vanzelfsprekend wel aan bod... Het kan zijn, dat de destijds gangbare geschiedenismethode Rood, Wit en Blauw daar mede debet aan was ; het kan zijn, dat aan het memoreren van jaartallen en feitjes groter belang werd toegekend dan aan kennis van het heem - feit is, dat er nauwelijks aandacht werd besteed aan de verdwenen Nijmeegse stadspoorten, wallen en vestingwerken...

Jaren later zijn de bronnen van geschiedenis en kunst al veel toegankelijker geworden. Musea kregen een behulpzame Educatieve Dienst, en uitleen van dia's en ander materiaal was mogelijk.

Heemkunde raakte "in" ..

Een - Schr. onder ogen gekomen Nijmeegs schoolboekje van J. Buurman uit 1829³ - omschreef klip en klaar als leerdoel : "[..] jonge lieden, op eene gemakkelijke en eenvoudige wijze, met de plaats hunner inwoning meer van nabij bekend te maken." - zoals wij in het Bericht op bladzijde III lezen. Een leerdoel, waarop ook nu nog weinig valt af te dingen ! Daarin passen ontegenzeggelijk wetenswaardigheden rond het Valkhof, en de verdwenen Nijmeegse stadspoorten (waarvan er in ieder geval één, de St. Anthonispoort, als echte stadspoort (nou ja, een kleine dan..) en als monument weer terug is ...⁴

Daarin passen evenzeer zaken als: de schilderachtige, weliswaar bouwvallige monumentaliteit van de oude Nijmeegse benedenstad in de periode v o o r de sloop, en de aandacht van de Gelderlander Pers voor opgravingen her en der in de Nijmeegse bodem. Over heemkunde gesproken : J. Raeven f.i.c. zou de actuele heemkennis omtrent Nijmegen-Oost een krachtige impuls geven met zijn indringende en illustratieve boekwerkjes over enkele wijken aan de Oostzijde van de stad - in samenwerking met Antoon Janssen. Voor de

De Bottelpoort rond 1900. Foto-collectie Antoon Janssen.

boekjes bestond grote belangstelling, en de oplagen bleken telkens aan de bescheiden kant te zijn, gezien de navraag...⁵ Ook de lezenswaardige publicaties van de hand van drs. Maarten J. M. Dongelmans over Nijmegens' verleden dienen hier genoemd te worden.⁶

Overigens - het was dezelfde J. Raeven, die Schr. ook ooit begeleidde bij een rondleiding door de weinige onderaardse restanten van het eertijds fameuze Fort Sterreschans⁷: een buitenkansje, om de belangstelling te voeden voor al wat aan moois, waardevols en monumentaals definitief onder de slopershamer gevallen is - en voor de schaarse restanten, die getuigen van een groots(er) verleden ... Hiervoor ijvert ook de Vereniging Numaga consciëntieus.

Verheugend ook, dat op 8 september 1990 in opdracht van de Gemeente Nijmegen aandacht werd besteed aan wallen, poorten en vestingwerken van de stad, waarvan een informatieve, dubbelzijdig-bedrukte poster "Open Monumentendag"⁸ getuigt.

Picturale schoonheid - mede bron van informatie

Tallose afbeeldingen en reproducties van (pen)tekeningen, aquarellen, schilderijen enzovoorts vormen een waardevolle aanvulling op de geschreven bronnen en de restanten van bijvoorbeeld het Valkhof. U hebt vast al een groot aantal afbeeldingen van en omtrent het Valkhof herkend in dit blad.

Wij zijn in de gelukkige omstandigheid, dat de (verdwenen) Nijmeegse stadspoorten en -werken door talloos - velen vereeuwigd zijn. Enkele namen van deze creatieve ooggetuigen: J.F. Christ, P. Chr. Christ, Peter M. Post - maar vooral Rudolphus Lauwerier met zijn trefzekere vormen en kleurenrijkdom, zij allen verschaffen ons met hun miniatuurtjes inzicht in het monumentale en picturale karakter van Nijmegens' poorten en wallen.

Gelukkige bijkomstigheid voor ons is het vroege gebruik van de 'photographie', waarmee zwart-op-wit de historische bouwwerken vastgelegd werden, die Nijmegen ooit tot 'benauwde veste' maakten, totdat de Vestingwet van 1874 letterlijk en figuurlijk r u i m t e bood, en de toestand vóór, tijdens en na de sloop en ontmanteling ook door middel van aquarellen en foto's visueel goed gedocumenteerd is. Dat

missen wij node aangaande de onzalige afbraak van de Valkhofburcht!

Meegevoerd op een golfje van belangstelling voor het Nijmeegse heem - waaraan zeker ook de Valkhofvereniging heeft bijgedragen, werd in 1986 de serie "Ach Lieve Tijd"⁹ ten doop gehouden, met daarin - naast de lezenswaardige tekst - een overvloed aan illustraties: foto's, (pen)tekeningen en tal van aquarellen.

Men verzuime niet, de originele contereitsels in het Nijmeegs Museum Commanderie van St.Jan te gaan bezien: een belevenis!

"Van 'tHOFF wes aen die Boddenpoort"

De Bottel- (Bodden-, Boddel)poort vinden wij in de STEDE-ATLAS van NIJMEGEN¹⁰ vermeld als zijnde óók bekend onder de namen Manspoort, Ma[g]cherens- of Machermanspoort.

"Het eerst-opgetrokken bouwwerk bleef blijkbaar tot in de 16de eeuw behouden. Afbraak en het van de grond af aan opnieuw optrekken was in 1540 ten einde [...] Met de aanleg van de Nieuwe Haven verdween de betekenis van de poort voor het verkeer; de opening werd dichtgemetseld."¹¹

De poort in dichtgezette toestand is te zien op een aquarel uit 1865 van de hand van J.H.A. Scheers.¹²

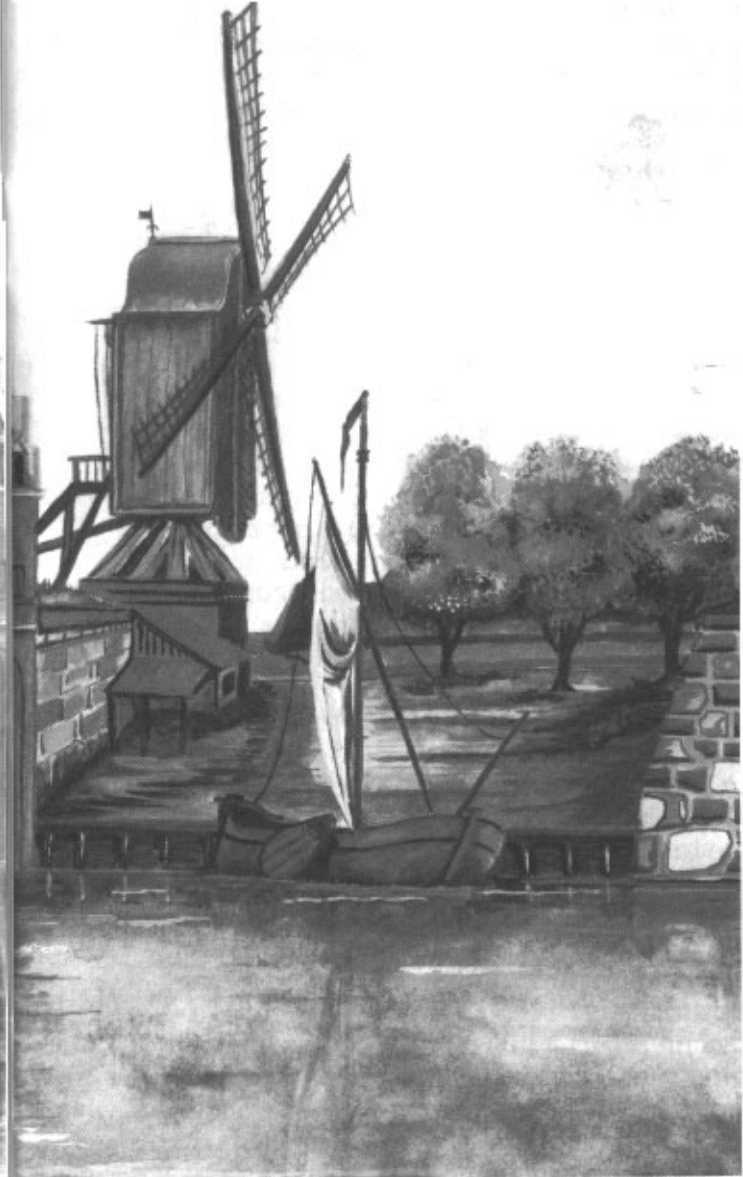
De achtergevel is te zien op een geaquarelleerde pentekening uit 1836 van NN (signatuur onleesbaar); waarschijnlijk gemaakt naar een oudere afbeelding [door E. van Harlingen in 1831] [?]

A.L.T. en 'de Stadspoorten' zijn niet geheel duidelijk op dit punt.

Poort vermist [?!]

De aandachtige lezer zal in het overzicht van de stadspoorten van Nijmegen (zoals J. Buurman dat geeft in zijn boekje uit 1829) aantreffen: "5 poorten aan de landzijde [gevolgd door de ietwat raadselachtige mededeling: "waarvan slechts 4 gebruikt worden"] - en 4 groote en 2 kleine poorten aan de zijde der rivier."

Opvallend is, dat Buurman in zijn opsomming van de stadspoorten-bij-naam de BODDELPOORT niet noemt!¹³ Alvorens de Boddelpoort definitief als vermist op te geven, besloot Schr. eerst nog tot een kleine zoekactie in Buurmans'

De Bottelpoort in welstand - Aquarel Paul Hoos

gegevens - en met succes : op de vóórlaatste pagina van zijn boekje, bij de bespreking van de bezienswaardigheden in wijk C - het St. Jansvierdel - vinden we de Boddelpoort terug : " Men ging voorheen uit de Boddelstraat door de oude Boddelpoort, van welke men nog de overblijfsels ziet, naar de rivier." * Zou deze toevoeging de verklaring zijn, waarom Buurman deze poort niet opneemt in het rijtje 'gave' stadspoorten van Nijmegen ?

In "De Stadspoorten" wordt voorts over de Boddelpoort vermeld : "[...] een dichtgemetselde stadspoort, met de voeten in het water van de de Oude Haven, die in 1601 werd aangelegd [heeft hem] gescheiden van de Bottelstraat en voor altijd op non-actief gesteld. ¹⁵ Ook na demping van de Oude haven komt de Boddelpoort niet meer in dienst. Nog maar voor de helft uit de grond stekend, en gedeeltelijk aan het oog onttrokken, zal de gemeente Nijmegen [het restant van] de poort laten uitgraven op advies van Pierre Cuypers in 1899 , en als decoratieve ruïne in een plantsoentje laten voortbestaan [zie bijgaande foto]. De bouw van de Electricische Centrale in 1909 bezegelde het definitieve einde van deze schilderachtige stadspoort - ooit door Hendrik Hoogers zo fraai in beeld gebracht op een aquarel uit 1874." ^{15A}

De Boddelpoort door sloop bedreigd : H.D.J. van Schevichaven op de bres

In een 'opstel' van 12 maart 1899 ¹⁶ trekt van Schevichaven nogal wat registers open vanwege een dreigende voorgenomen sloop van de Boddelpoort-restanten - een sloop die de gemoederen destijds nogal bezighield. Van Sch. put hierbij uit een aantal interessante posten uit de Nijmeegse Stadsrekenboeken.

De Bodde[l]poort (waarvan al in 1526 sprake is), schijnt eerst GESLOOPT, en daarna weer HERBOUWD te zijn . Dit kan worden afgeleid uit een post in het StR 1538 : " totter *n y h e r* Boddepoirt ", waaraan driftig werd gewerkt door werklieden die "holt gesneden [= gezaagd] hebben" en door "metzelers".

Een andere opmerkelijke mededeling uit het StR van 1538 haalt van Schevichaven aan: " VAN 'THOFF WES AEN DIE BODDENPOIRT MYT 1 PEERDT GESLEIPT 44 BLOUWE HARDDE STEEN " ¹⁷

Hierdoor werd Schr.' opmerkzaamheid gewekt : wat viel er te achterhalen over 'THOFF (het Valkhof) in of omstreeks 1538, dat daar blijkbaar zoveel blauwe hardstenen blokken 'overkompleet' waren ?

Het boek van Weve/Nooy geeft daarover mogelijk uitsluitel, door het volgende te vermelden, dat wij voor een goed begrip onverkort weergeven:

" [...] In 1467 was de burcht ten gevolge van de voltooide uitleg van de stad binnen de stadsmuren komen te liggen. Karel van Egmond liet zelfs in 1521, zowel ten noorden als ten zuiden van het kasteel, belangrijke versterkingen aanbrengen - en ging met versterken voort ook toen hij met de stad vrede had gesloten. Nadat deze tenslotte overwinnares was gebleven, brak zij in 1538 en volgende jaren al deze versterkingen, waaronder twee rondelen, wederom af." ¹⁸ Stuiten wij hier op de verklaring van de aanwezigheid (of beter :) overtolligheid van ' 44 blouwe hardde steen ' op het Valkhof ? Men zou menen van wel ...

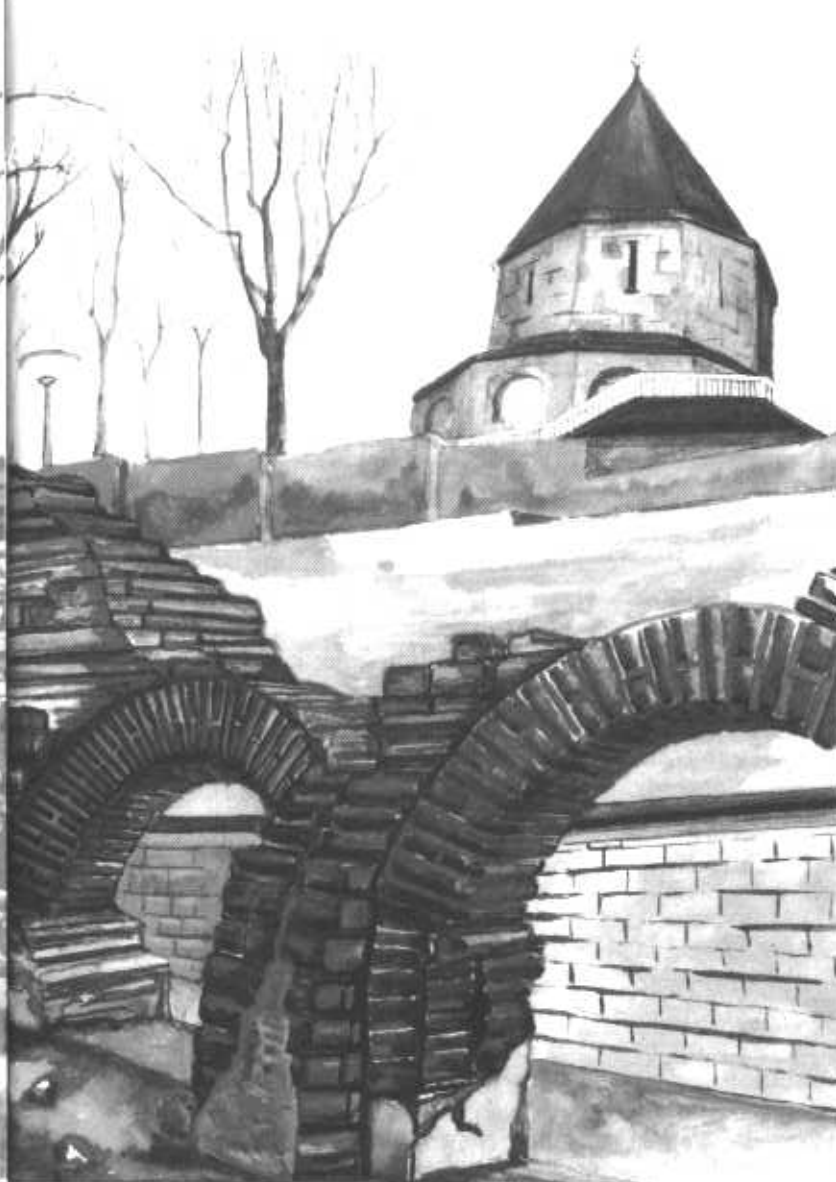
Curieus genoeg komen wij de Boddelpoort (begin 16de eeuw) nogmaals tegen in de Valkhofburcht - uitgave van Weve/Nooy, namelijk daar, waar een klein vergelijkend onderzoek van baksteen - afmetingen vermeld staat. ¹⁹ Overigens: de Boddelpoort-stenen hadden volgens opgave de afmetingen: 24,5 (25) x 12 (12,5) x 5,5 (6) centimeter..

Bouw - sloop - herbouw

Van Schevichaven probeerde aldus in 1899 nog te redden wat-er-te-redden viel van het restant van de oude Boddelpoort, die zo lang standgehouden had. In maart 1900 besloot de Nijmeegse gemeenteraad - tot vreugde van velen, zoals van Sch. opmerkt - het oude poortrestant te sparen.

Helaas zou de bouw van een Electricische Centrale (1908-1909), gevolgd door de bouw van een tramremise in 1911, het definitieve einde van de Boddelpoort inluiden.

Wat zien we tenslotte in 1995 ? De oude Centrale en de Remise zijn ook allang weer gesloopt, om op hun beurt weer plaats te maken voor herbouw van woningen ... Bouw en sloop en herbouw en en en: zien wij hier de cirkelgang der historie van monumenten ? Voor de Boddelpoort NIET - voor de Valkhofburcht valt te hopen van WEL !

16e/17e eeuwsgangstelsel onder de Stratemakerstoren

Aquarel Paul Hoos.

Noten en bronvermeldingen

1. Het Valkhof - publicatie verzorgd door P.Sliepenbeek en anderen - Nijmegen, 1961
 2. Flip Janssen (en vele anderen) : De Stadspoorten - Nijmegen, 1966
 3. Zie ook : Valkhofnieuws XVII, nr.2, p.79 e.v.
 4. Zie voor afbeeldingen voor en na uitgraving en restauratie eveneens Valkhofnieuws XVII, nr.2
 5. In 1990, 1991, 1992 en (?) verschenen in totaal vier deeltjes - waarvan m.n. deeltje IV moeilijk verkrijgbaar is.
 6. Onder meer : drs. Maarten J. M. Dongelmans : Nijmegen Toen Ter Tijd : Stad in stroomversnelling - Nijmegen, 1988 - waarin tal van losse bijdragen in het dagblad DE GELDERLANDER gebundeld zijn. Hoofdstuk 3 - Het verdwenen Havenkwartier - op p.16-19 bevat eveneens informatie over, en twee foto's van de Boddelpoort. NB op de foto van het Boddelpoort-restant zijn de gemetselde sierboogjes - op kraagsteentjes goed te zien - die wel het 'logo' van de "stadsmetzelers" in Nijmegen lijken : vgl. het stadsmuurfragment aan de St. Jorisstraat
 7. J. Raevenfic : "Het voormalige fort Sterreschans te Nijmegen" - in NUMAGA XXXV nr. 2 - 1988 - p. 42 - 72
 8. Afmeting poster 82 x 57,5 cm, met stadspoortfoto's uit het Gemeentearchief Nijmegen, en een informatieve tekst van Marion Kersten (volgens colofon). NB de Boddelpoort wordt ook in deze tekst NIET vermeld. Een STORENDE FOUT is naar mijn mening geslopen in de ondertiteling van foto no.3, die "de Ziekerpoort in 1872" zou voorstellen ! Volgens "De Stadspoorten" - die een identieke foto plaatst op p. 20, gaat het hier echter eenduidig om een afbeelding van de karakteristieke - en niet-te-verwarren voorgevel van de MOLENPOORT.
 9. ACH LIEVE TIJD - Twintig eeuwen Nijmegen en de Nijmegenaren. Uitg. Waanders / boekhandel Kloosterman te Nijmegen - Uitgave in samenwerking met het Gemeentearchief Nijmegen, en het Nijmeegs Museum Commanderie van St. Jan - 1986 - diverse auteurs
 10. dr. F.Gorissen : Stede-atlas van Nijmegen - Arnhem, 1956 De BOTTELPOORT wordt geschetst en beschreven op p. 152
 11. Een afwijkende mening omtrent de geschiedenis van de Bottelpoort vinden we bij H.D.J. van Schevichaven, in : Nijmegen's Verleden enz. dl. II, p. 104 - 109
 12. Afbeeldingen van de Boddelpoort onder meer in : Ach Lieve Tijd : aquarel ; voorts een foto omstreeks 1870, en een schilderij van Jan Weissenbruch - alle te vinden op p. 234 en 235. De aquarel van Schr. is een kopie naar de afbeelding van H.Hoogers uit 1874 (collectie Nijm.Mus.Comm. v. St.Jan)
 13. BUURMAN noemt : HOENDERPOORT, HERTSTEEGPOORT, ZIEKERPOORT, MOLENPOORT, KRAANPOORT, HEZELPOORT, STEVENSPPOORT, MEIPOORT, St. ANTHONISPOORT, St. JAKOBSPPOORTJE, BESIENDERSPOORTJE en de VEERPOORT.
- DE B O D D E L P O O R T ontbreekt aldus in deze opsomming.
14. J.Buurman : Aardrijkskundige beschrijving enz. (1829) - p. 65
 15. 'De Stadspoorten' - p. 28
 - 15 A. Een duidelijk beeld van het Boddelpoort-restant in het plantsoen tussen eertijds het Waalplein en de Waalkade, is te vinden op een zgn. Vogelvluchtkaart van Nijmegen uit 1908 - uitgave boekhandel Prakke te Nijmegen. In kleur afgedrukt over 2 pagina's in : "Stad aan de Waal" - onder redactie van R.Abma,
 - B.Boersema, J.Buylinckx, H.Hoeks en J. Klein Lankhorst - Nijmegen, 1984, p. 78 en 79
 16. H.D.J. van Schevichaven: Nijmegen's Verleden - Penschetsen enz. -1898(1966)- deel II - p. 105 e.v.
 17. StR 1538, door van Schevichaven aangehaald in Nijmegen's Verleden Penschetsen enz. deel II, p. 107
 18. Weve/Nooy : De Valkhofburcht te Nijmegen - p. 158
 19. id., p.157

BURG ELTZ TE MOSELKERN - DUITSLAND

Door Louk Hendriks

Tijdens één van onze trekvakanties ontmoetten we, aan het mooie vulkaanmeer van Maria Laach, een Duitse familie die ons op Burg Eltz opmerkzaam maakte.

Toen we dan ook vertrokken om langs de Moezel verder te trekken namen we ons voor de burcht te bezoeken.

Bij het plaatsje Moselkern reden we omhoog richting Burg Eltz tot we een bord kregen: "P Burg Eltz". Het was een bosrijke omgeving en we hadden nog niet veel ervaring met parkeerplaatsen van kastelen zodat we als keurige Nederlanders de auto hier parkeerden.

Het was een leuk bos dat na enige tijd afliep, een dalletje in. We gingen een bruggetje bij een beekje over, volgden half vergane bordjes en hadden het idee totaal verkeerd te zijn.

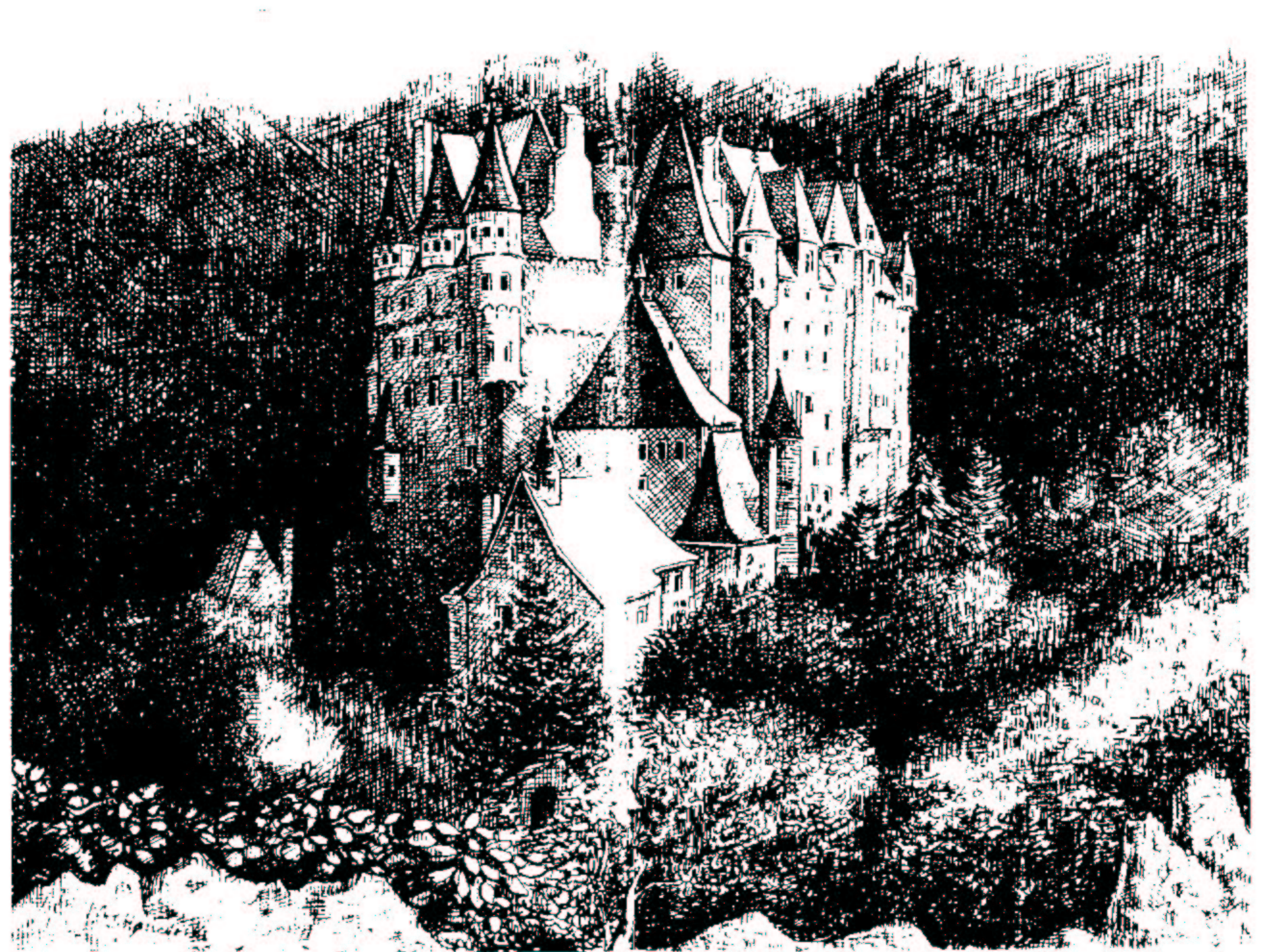
Nergens iets te bekennen van een kasteel; er liepen ook geen mensen en we wandelden al bijna een half uur; dan ineens stond het daar tussen de bomen. Zo verrassend en massief, een echt onneembaar kasteel als uit een sprookje.

Binnen gekomen was de verrassing nog groter; allemaal verschillende "huizen" aan elkaar in diverse kleuren en stijlen. Toen we de geschiedenis van de burcht kenden werden de verschillende "huizen" ons duidelijk.

De burcht ligt op een 184 meter hoge rots aan drie zijden omspoeld door de Eltz. Sinds 1150 is het gebouw in bezit van de graven van Elce, later Von Eltz-Kettingen. Het oudste gedeelte van de burcht is de 12e eeuwse romaanse Plat Eltz, die, door de eeuwen heen, door de families die het bewoonden met nieuwe vleugels werd uitgebreid.

Zoals Haus Rübenach in de 15e eeuw, drie verdiepingen in romaanse stijl met een kleedkamer die is beschilderd met bloemen in de kleuren rood en geel en groene bladranken. De slaapkamer heeft een met ranken beschilderd plafond en balkenlaag met af en toe een aardbei(?). In een nis staat een in felle kleuren beschilderd huisaltaar dat afsluitbaar is met twee deuren. Een wapenkamer doet eveneens ongewoon aan.

Haus Rodendorf, nu het omvangrijkste deel, met de slotkeuken en de agn. Fahrnsaal (eind 15e eeuw). In deze

Burg Eltz te Moselkern - Dld - Pentekening Johan Hendriks.

vlaggenkamer staat een prachtige tegelkachel.

Als laatste zien we Haus Kempenich, in 1604 in renaissancevakwerkstijl gebouwd.

We hebben een prachtige rondleiding gehad, een heerlijk pilsje gedronken en een onvergetelijke tocht gehad.

Toen we er na twintig jaar met de kinderen nog eens naar toe gingen, kregen we voor de tweede maal een sprookjesachtig kasteel te zien. In de tussenliggende jaren hadden we gehoord dat je er ook via Wierschem-Munstermaifeld kon komen. Zo zijn we dan ook gereden tot aan de parkeerplaats vanwaar men met een busje verder kon.

Aangezien het eind november was en het kasteel gesloten was (we wisten dat we de kans liepen de bewoners tegen te komen), het slecht weer was (er lag sneeuw) besloten we door te rijden. Onderaan gekomen lag de burcht gehuld in nevel, het leverde prachtige foto's op, zodat de burcht ons voor de tweede keer verraste.

De familie kwamen we ook tegen, maar meer dan een groet werd er niet gewisseld. Geen boze kasteelheer gelukkig.

Bezoekt U Burg Eltz tussen Goede Vrijdag en begin november, dan is het bijna altijd open en Uw bezoek beslist waard, want het is een kasteel dat je nooit meer vergeet!

EXCURSIE NAAR KASTEEL DE HAAR - HAARZUILENS

Door Maurice Vollebregt

Op zaterdag 17 juni vond eindelijk de lang verwachte excursie naar Kasteel De Haar plaats. Deze keer hadden ruim 90 personen zich ingeschreven.

Na enige verwarring rond de plaats van de bussen - ze stonden uiteindelijk in de van Diemerbroeckstraat en niet voor het station - konden we uiteindelijk om kwart over elf

vertrekken.

De rit voerde ons via Rhenen, Amerongen en Doorn en over de schitterende Utrechtse Heuvelrug naar Houten, waar we in Restaurant "De Engel" een uitgebreide lunch geserveerd kregen.

Uiteindelijk moesten we nog 20 minuten rijden, voordat we de spitsen van het kasteel boven de bomen zagen uitrijzen. Door de uitloop in het programma konden we helaas geen uitgebreide wandeling door het park maken. Echter, de wandeling van de parkeerplaats naar het kasteel, die toch nog 10 minuten duurde maakte weer wat goed. We kwamen langs de voorburcht en we konden ook een indruk van de tuinen opdoen.

Baron Etienne van Zuilen van Nyevelt, die het kasteel aan het einde van de 19e eeuw liet herbouwen, liet ook deze parktuin aanleggen, omdat hij de omgeving van het kasteel aangekleed wilde zien. Een groot deel van het dorp Haarzuilens werd opgekocht en afgebroken, en volwassen bomen werden vanaf de Utrechtse heuvelrug per 'mallejan' naar het kasteel vervoerd.

In de hal van het kasteel werden we in twee groepen gesplitst, waarna een rondleiding van ruim een uur volgde.

De geschiedenis van De Haar is bewogen genoeg geweest. Het kasteel wordt in 1285 voor het eerst vermeld. In 1440 stierf het geslacht De Haar in mannelijke lijn uit en kwam het landgoed door een huwelijk in het bezit van de Van Zuilens. Zo ontstond ook de naam Haarzuilens. Tijdens de Hoekse en Kabeljouwse twisten brandde het kasteel compleet af. In 1536 was er weer een nieuw kasteel verrezen, want het was vermeld op een lijst van ridderhofsteden (dus omgracht en met een ophaalbrug). Het kasteel kende een bloeitijd en de heren van Zuilen van der Haar speelden een belangrijke politieke rol in Utrecht en in de oorlog tegen de Spanjaarden. Toen Johan van Zuilen van der Haar in 1641 kinderloos stierf verviel het grote, moeilijk te onderhouden kasteel langzaam maar zeker. De Fransen hebben hier in het 'rampjaar' 1672 grondig aan bijgedragen.

Via vererving kwam de ruïne in de 18e eeuw in het bezit van de familie van Zuilen van Nyevelt. Toen Baron Etienne van

Excursie naar kasteel De Haar - Fotografie Antoon Janssen.

Zuilen van Nyevelt trouwde met Barones Hélène de Rothschild, die uit een schatrijke Franse familie kwam, kon het herstel van het kasteel eindelijk ter hand worden genomen.

Zij zochten de grote negentiende-eeuwse neogotische bouwmeester dr. P.J.H. Cuypers aan, die enthousiast aan de herbouw begon. Er stonden nog wat ruïne-fragmenten, muren en delen van torens. Cuypers heeft dit als uitgangspunt genomen maar heeft ook vele eigen elementen toegevoegd, zoals dat wel vaker in de 19e eeuw gebeurde. In 1892 was het werk voltooid.

De binnenkant van het kasteel is adembenemend. In de kelderverdieping was een grote ruime keuken gebouwd, die uitgerust was met 19e eeuwse snufjes van comfort. Op andere verdiepingen zagen we schitterende kamers en zalen waarvan de ridderzaal en de grote centrale hal wel het meest in het oog sprongen. In de ridderzaal waren zeer oude, maar nog gave gobelins te aanschouwen. De grote centrale hal was een creatie van Cuypers: hij liet de voormalige binnenplaats overdekken. Door de beeldhouwwerken, de ruimte en het glas in lood, hangt hier een kerkelijke sfeer. Op de vloer ligt het grootste Perzische tapijt van Europa.

Kasteel De Haar is zeer rijk gedecoreerd met de meest uiteenlopende kunstschaten. De baron en de barones verzamelden deze op hun huwelijksreis, die enkele jaren geduurd moet hebben!

In de Tweede Wereldoorlog vond er iets merkwaardigs plaats: het kasteel met al haar kunstschaten werd vijf jaar lang verzegeld. Er werd niets verwoest en ook werd er niets naar Duitsland overgebracht. Hoge Duitse officieren, die vaak wel in dergelijke kastelen werden gelegerd, moesten het nu met de voorburcht doen. Er werd nog gedacht dat de familie het op een accoordje met de Duitsers had gegoooid, maar na de oorlog bleek uit documenten, dat het kasteel voorbestemd

was als buitenhuis voor Hitler zodra hij de oorlog gewonnen zou hebben. Gelukkig heeft dit geen doorgang gevonden. Na de rondleiding liepen we terug naar de bussen, die al 'startklaar' stonden. De rit naar Nijmegen verliep vlot en duurde nog geen uur. Voor degenen, die daar nog prijs op stelden was er in de Stationsrestauratie nog een kop koffie. Iedereen was het er wel over eens, dat het een geslaagde dag was. Het deed daarop de toezegging, dat er binnenkort meer van dergelijke excursies zullen volgen.

HET VALKHOF EN DE NIJMEEGSE “POELEN”

Door Henk Schoonwater

Het Valkhofplein

In de loop der jaren is men aan een beschouwing over het voorterrein ten zuiden van de Valkhofburcht (ook bekend onder de naam Valkhofplein) nauwelijks toegekomen. Het leek ook niet écht interessant, wanneer men de kale vlakte bekijkt die zich uitstrekte vanaf de hoofdboort van het Valkhof tot aan de Burchtboort (stadspoort) en de Sint Jorisstraat. De burcht zelf en het voorterrein waren door de keizer beschermd gebieden: een immuniteit. Het gebied behoorde tot het koninklijk grootgrondbezit, dat overal verspreid zich in het Duitse Keizerrijk bevond. Grondleggers van dit bezit waren de Frankische en later de Karolingische heersers.

Een vroege vermelding komt uit een oorkonde uit 826 waar Lodewijk de Vrome laat schrijven: *“fiscum nostrum qui dicitur”*, onze “fiscus” die Nijmegen heet.

Zeker bevatte het gebied de burcht en onmiddellijke omgeving. Sommigen denken zelfs dat de gehele toenmalige stad hierin begrepen wordt omdat bij het toewijzen van bouwgrond aan de nieuw te bouwen St.Stevenskerk, de toestemming van de keizer nodig was.

Verpanding burcht en omgeving

Gedurende de opkomst van de steden, door burgers bestuurd, is geleidelijk aan grondbezit voor de keizerlijke families in de loop der eeuwen verloren gegaan. Een eerste verlies betekende de verpanding van het Valkhof in 1247 aan Hertog Otto II van Gelder. De Rooms-Koning Willem II van Holland, had namelijk gedurende de oorlog tegen zijn rivaal zóveel schulden gemaakt dat hij deze niet kon betalen. Deze

rivaal was de door Paus Gregorius IX afgezette Keizer Frederik II met zijn zoon. Daarom verpandde Willem de burcht “met haar onderhorigheden” aan de Gelderse Hertog, die hiervoor 16.000 Mark in zilver betaalde.

Omdat de lening nooit werd terugbetaald, bleef de burcht hertogelijk bezit. Uit de oorkonde is op te maken dat ook grond buiten de burcht inbegrepen was. Hoever zich dat uitstrekte is niet helemaal bekend. Zeker is wél, dat het bovengenoemde voorterrein bij de burcht behoorde. Tot 1467 lag de burcht nog buiten de stad. De stadsmuur liep dan ook niet verder dan de Burchtboort, en liep af richting de Waal ongeveer via de huidige Lindenberg. Herhaaldelijk was er onenigheid over het voorterrein van de burcht, ook na de uitleg van de stad waardoor de burcht-immuniteit binnen de stad kwam te liggen.

In hetzelfde jaar waarin Rooms-Koning Willem II de burcht verpandde geeft hij ook verlof om de Gertrudiskapel af te breken. Deze stond dus ook op “rijksgrond”.

Over de vroegste geschiedenis van het grondgebied ten zuiden van de burcht weten we nauwelijks iets.

Aanvankelijk bestond er één groot heuvelplateau, zo ongeveer vanaf de huidige Lindenberg tot en met de Barbarossastraat, dat steil afliep naar de Waal.

Keizer Barbarossa is waarschijnlijk de eerste geweest die dit gebied in tweeën deelde door een droge gracht te laten graven rond zijn nieuwe kasteel. De resten hiervan zijn nog te zien in de huidige Voerweg en de Lindenberg. Hierdoor bakende hij zijn territorium beter af ten opzichte van de nieuw opkomende stad aan de Waal. Deze droge gracht liep toen nog aan drie zijden rond de burcht; aan de noordkant stroomde de Waal. In latere jaren, toen de burcht door de stadsuitleg binnen de Nijmeegse muren kwam, was deze gracht in feite overbodig. De ophaalbrug voor de hoofdboort werd afgebroken en de gracht werd op die plaats

dichtgegooid. Op deze manier werd de toegang tot de burcht gemakkelijker.

Het voorterrein kon tevens dienst doen om de gebruikelijke riddertoernooien te houden. Helaas zijn er geen documenten overgebleven die deze veronderstelling kunnen bevestigen. Tekeningen van de burcht gemaakt vanuit de zuid-west-zijde, zoals die van J. Honig, laten zien dat het terrein een troosteloze onverharde vlakke was. Een enkele maal deed dit Valkhofplein ook wel dienst als gerechtswaard. Maar veelal gebeurde dat op de Hoofdberg, ten westen van de Graafseweg. De binnenkomende reiziger kon dan aan de gehangenen of geradbraakten zien, wat hem te wachten stond als hij zich niet hield aan de wetten van de stad.

In de 16e eeuw rekende men het Valkhofplein tot behorende bij de stad; vandaar dat tussen 1566 en 1604 het meerdere malen als executie-waard werd gebruikt. Bijvoorbeeld in 1584, toen men het slot Winssen veroverde: *“Den 15e Juny betaelt den scherprichter van twee persoenen optenn Valckhoff to justificeren, die welcke opten huysse Wintsen gekregen”*.

“Optenn Valckhoff” moet gelezen worden als vóór de vlakbij gelegen Burchtwaard.

De oostzijde, het tegenwoordige Kelfkensbosch, werd in de 16e eeuw blijkbaar ook tot het stedelijke gebied gerekend. Het kerkhof van de Geertruida-kapel gebruikte de stadsregering na 1590 dikwijls als vuilnis-opslagplaats; ook stonden er werkloodsen. Maar meer naar de stad toe was er van oudsher een spreng of poel.

Een poel bij de burcht

De Nijmeegse poelen werden gevoed door drie beken, zo schrijft Blaeu in zijn stedeboek van 1649. Het zijn *“... wijckplaatsen van geduerige waterlopen, uit verborgene bronnen gesproten ...”*

Hiervan moeten we de oorsprong ten zuiden maar vooral

Gezicht op de voorpoort, het voorterrein en de ommuring van de burcht. Het mannetje op de boomstam rechts moet in de buurt van de poel zitten. Tekening van J.Honig (17e eeuw).

ten oosten van de stad zoeken. We hoeven alleen al maar te denken aan "De Oorsprong" in Beek-Ubbergen.

Zo moet er vanaf de oudste tijden voor het Valkhof een moerasachtig stuk grond geweest zijn, veroorzaakt door een bron die geen afwatering kende. De bron leverde té weinig water om zelf een afwatering te creëren; daardoor ontstond er een poel.

De historie-schrijver Van Slichtenhorst schrijft: "Op het vlak dicht bij het Valckhof, is een klein altijd zijpend poeltgen." Er kwam blijkbaar maar weinig water uit. We kennen dat nu nog op verschillende plaatsen rond Arnhem. Kasteel Zijpendaal ontleent er zelfs zijn naam aan.

In raadsbesluiten wordt de poel dan ook genoemd "zijpende poel" of "de poel op de pleine van het Valckhof."

Ze moet gelegen hebben aan de zuid-oostzijde van ons Kelfkensbos. Ongetwijfeld moet ze al eeuwen oud zijn, en

bestaan hebben vóór de bron die in 1417 voor het eerst in een schepen-protocol genoemd wordt. De mogelijkheid bestaat zelfs dat de bron een plaats van godenverering van de Germanen was. Immers: voor hen was het op z'n minst merkwaardig dat daar hoog op de berg een bron ontsprong. Om nog verder in die richting onze fantasie te laten gaan: aan die bron zouden de eerste christenen van Nijmegen gedoopt kunnen zijn, en is vlakbij de Gertrudiskerk gesticht. Misschien dat opgravingen te zijner tijd hierover helderheid kunnen verschaffen.

Het nut van de stedelijke poelen

De geschiedenis van onze stedelijke poelen willen we wat nader bekijken, en niet verengd tot alleen datgene wat zich voor de burcht bevond. Hierdoor krijgen we min of meer een zicht op de betekenis van de zo belangrijke poelen in het leven van de Nijmegen toendertijd.

Een poel moet men zich voorstellen als een grote vijver of plas. Een beschoeiing was er aanvankelijk niet. Er waren in Nijmegen vier poelen: Molenstraat, Ziekerstraat, Wintersoord en Valkhof. Behalve de enigzins stromende Valkhofpoel waren de andere poelen stilstaande wateren. Ze waren vooral bedoeld als drinkplaatsen voor het overal in de stad lopende vee, en vooral als reservoirs bij brand. Ook werd dit water gebruikt om straat en stoep te schrobben, wat alleen bij hoge feestdagen en een *"blijde incomste"* van vorst of graaf aan de orde kwam.

Het vee werd er gedrenkt, en de boeren die akkergrond in de stad bezaten haalden er het water. Behalve de Valhofpoel waren de stadspoelen omgeven door een stenen muurtje.

Het metselwerk en andere voorzieningen werden door de stad verzorgd. Maar het normale onderhoud kwam ten laste van de omwonenden. Doch die stadsverordening bleek maar al te dikwijls een loze zin, want herhaaldelijk moesten de

"nabueren" aangespoord worden door de stads-roeddrager om de boel schoon te houden. Bijvoorbeeld in 1536: *"...dat sy oer poelen souden vegen."* Deze werkverschaffing werd zo nu en dan wel door het stadsbestuur beloond met bier of in geld. Zo ook op 24 december, vigilie voor Kerstmis: *"Verricht den nabueren in de Sieckerstraat ende Molenstraat, ende die van 't Valckhoff, synde ieder van haar poelen te vegen, toegelacht een ton biers ad 4½ gl. facit 13 gl. 10 st."*

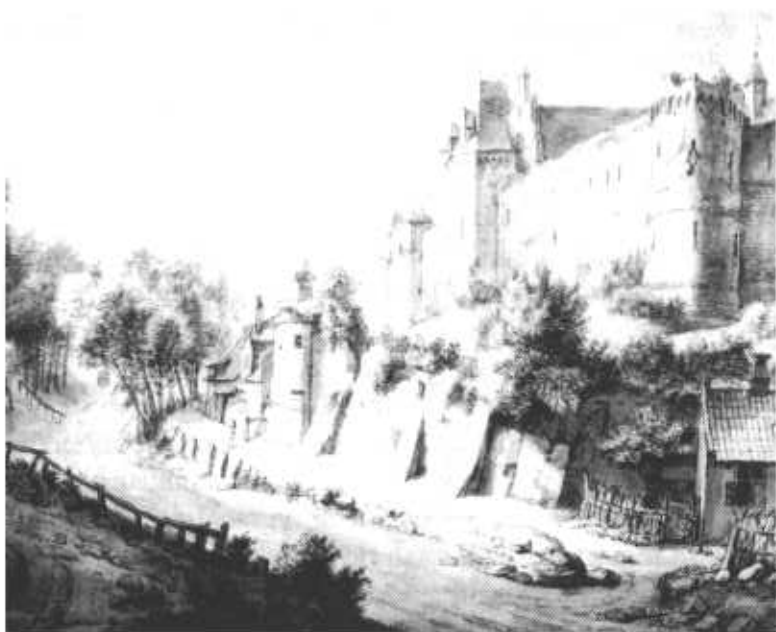
Zowel poelen als putten stonden onder het toezicht van opzichters, die gekozen werden uit de bewoners van de omliggende straten. Ze droegen de titel van **poelmeester**.

De poelen deden goed dienst ingeval van brand. Door middel van leren emmers probeerden de burgers een brand te blussen. De toevoer van water geschiedde door vanaf de poel in een lange rij te gaan staan tot aan de brandhaard, en elkaar de brandemmers door te geven. Ook de aanwezige putten zullen dienst hebben gedaan. De emmers moesten aanwezig zijn in alle kloosters en grote gebouwen.

In 1656 schafte de stad brandspuiten aan. Blijkbaar voldeden ze niet helemaal, want in hetzelfde jaar kocht men ook 324 leren emmers, voorzien van het stadswapen.

Terugekerend onderhoud ...

De poelen moesten gratis door de burgers, die in de omgeving woonden, worden onderhouden. Dat betekende geregeld uitscheppen van de telkens weer aanwezige modder. Deze modder gooide men vervolgens weer onder de doorn-heggen in de stadsgracht als vruchtbare aarde. Dat de *"naeburen"* hiertoe nogal eens aangespoord moesten worden vindt men herhaaldelijk in de stads-rekenboeken. Bijvoorbeeld in 1534: *"Jacob van Riswick den nabueren upt Valckhof den weet gedaen, dat sy den poell vegen solden."* Maar de *"naeburen"* legden de oproep naast zich neer, met als gevolg dat Jacob de stadsbode opnieuw op pad moest: *"Jacob den nabueren opten Valckhoff*

De zuidelijke muur van de burcht aan de Voerweg - tekening in grijs gewassen krijt. Anthonie Waterloo (ca. 1650).

verwitticht, van huys tot huys, dat sy den poell vegen solden.” Verschillenden zullen toen hun bezwaren naar voren hebben gebracht, onder meer dat zij geen behoorlijk vervoer hadden voor de modder. Daarom gaf men Uwen, de stadsvoerman, opdracht *“eenen dach utten poull opt Valkhof”* aarde te vervoeren. Het stadsbestuur was toch wel dankbaar. Zowel Uwen als de naburen kregen drinkgeld als beloning voor het *“(…) optograven ende wyt to fueren”* van alle rommel. Ook in 1527 was de magistraat als eens over de brug gekomen maar toen was het een geldelijke toelage. *“Den nabueren van het Valckhoff, die den puell geveeght hadden, durch beveell der burgemeisters geschenct 4 gulden.”* Het schoonmaken was dan ook een uitermate smerig werkje, en bovendien behoorlijk zwaar. Geen wonder dat de buurt het altijd probeerde te

treinieren!

Soms kregen de nabueren toch nog onverwachte hulp. In 1589 verzochten de Hertogstraat-bewoners, dat hun poort heropend mocht worden. In die straat bevonden zich na de eerste stadsuitleg van 1467 nog veel stukken landbouwgrond met boerderijen. Hun bedoeling was om mest vanuit de Ooy op deze landerijen te brengen. Daartoe moest een gat gemaakt worden "tussen die Hoenderporte ende die sluys. De "*Hertstegers*" (de Hertogstraat-bewoners) beloven dit gat weer te dichten. Tevens zouden zij, wellicht als tegenprestatie door de ontstane overlast, "*eenen dam om denn poell op den Valckhoff toe te maken, dat het water niet daer aff lope, gelyck het hier bevorens plach toe wesen.*"

Verbeteringen en reparaties

Men zou hier duidelijk de conclusie uit kunnen trekken dat er inderdaad nauwelijks een beschoeiing was. Het water van de poel lag daar duidelijk als een grote plas, waarschijnlijk tegenover het vroegere Broedersklooster aan het Kelfkensbos (uitgebrand in de Tweede Wereldoorlog). De poel lag in ieder geval niet erg dicht bij de Gertrudis-kapel. In de stadsrekenboeken lezen we immers nooit dat er tijdens de jaarlijkse Maria-omwegang - waar velen aan mee deden - maatregelen genomen moeten worden, om de processie droogvoets te houden.

Het is merkwaardig dat er voor die tijd nimmer aan een dam is gedacht. De poel bij het begin van de Ziekerstraat, Posthouters poel genaamd, had wel een houten omwalling die later in steen werd uitgevoerd. Van beide soorten wordt in 1427 en 1513 gewag gemaakt in het stadsrekenboek. In 1513 werden er 8.200 stenen benevens blauwe steen voor de bodem verbruikt. De omwalling werd van een loden bekleding voorzien. Gemetseld werd er maar liefst 51 dagen. Voor de bekleding van de muur was 142 pond lood nodig;

de loodgieter werkte er wel 20 dagen aan. Een stenen goot en houten trappen vervolmaakten het bouwwerk.

Het kwam allemaal mooi van pas toen er in 1534 een grote brand uitbrak in het huis van Jonker Schenk van Nydeggen: *"In de brandt in de Hezenstraeten, Johan van Haeps myt sommigen anderen, utten poell vander Zieckerstraeten water ut helpen werpen, gegeven 3 vanen biers."* Dit laatste zal wel gebeurd zijn ná de brand.

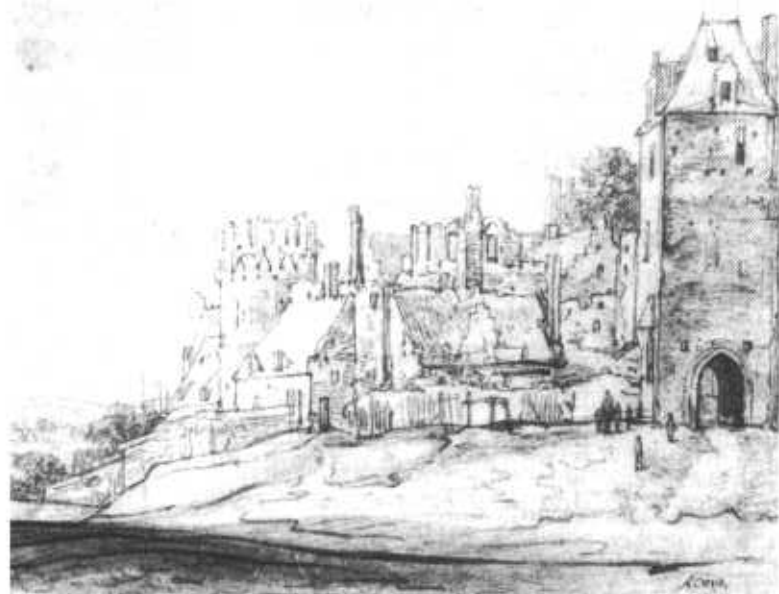
Behalve aan de poel in de Ziekerstraat werd ook aan de andere poelen geregeld gewerkt, verbeterd en gerepareerd. Uit alle gegevens blijkt wel, dat "onze" poel op de grens van het Valkhofplein en het Kelfkensbos een beetje onderkomen en verwaarloosd was.

In de 17e eeuw veranderden langzaam de ideeën: de mens was er niet alleen om te werken; hij moest ook enig vertier hebben. Het was niet nodig om na werktijd alleen het Nijmeegse Molbier met liters naar binnen te slaan. Het leek de magistraat beter de genoegens op een hoger plan te brengen. En zo ontstond in 1622 het plan om het verwaarloosde Valkhofplein met poel te herscheppen in een wandelplaats. Enige jaren daarvoor was men al bezig om met vier man gedurende 12 dagen de poel uit te diepen. In bovenstaand jaar voltooiden men de vernieuwing door er een bodem van blauwe steen in aan te brengen. Helaas bleek dat een foutieve keuze. Schijnbaar zakte vroeger een deel van het water in de bodem weg, want het water sijpelde nu door het nieuw aangelegde plantsoen, waardoor de grond drassig werd. Er werd geprobeerd om dit water op te vangen door het graven van een kanaaltje aan de oostzijde van het Kelfkensbos, dat het water weer naar de poel moest terugleiden. Echter: het water, dat tegengehouden werd door de basaltblokken op de bodem, stroomde over de rand van de poel waardoor het opnieuw overal drassig werd.

Toen besloot de Raad op 4 augustus 1633 het volgende: *"Also*

het water in den poel opten Valckhof door het planten vant nye bosch besloten synde, dagelicx meer en meer compt te hoghen, sulcx datt alreede eenighe boomen vant tselve bosch versoert (verzuurd) ende vergaen syn, is goetgevonden, omt geseyde bosch tot cieraat van de stadt ende vermaek van vele luyden, ende effe te houden, een duyckerken in steen ende sement onder doort bosch te doen leggen." Deze duiker (soort afvoerbuï) moest zorgen dat de grond van het park vlak en droog bleef, en het overtollige water werd via Voerweg en Hoenderberg afgevoerd. Tevens hield de duiker het achtergebleven water in de poel op gelijke hoogte.

Voordat men tot die operatie overging moest nog eerst alle

Toegangspoort van de burcht met verwaarloosd voorterrein en westelijke ommuring - Aelbert Cuyp, 1651/52.

slib uit de poel naar de wal worden gebracht. Liefst vijf dagen lang waren de werklui daarmee bezig. Geen wonder dat de verstopte poel eerder overliep. De operatie werd een succes. Pas in 1667 kwam men op het idee om er een echte omwalling aan te leggen, zoals dat al reeds eeuwen vroeger ook met de drie andere poelen was gebeurd. Misschien kwamen de werken rond onze poel wel zo laat op gang, omdat de stad dit terrein nog steeds zag als behorend tot het domein van de burchtgraaf, zoals dat in vroeger eeuwen ook was geweest. In ieder geval naderde nu de voltooiing. Een muur metselde men om de poel, waarvoor 32.000 klinkers, 10.000 grauwe of "plavey" stenen, en 11.800 andere stenen gebruikt werden. Tegelijk werd de grond van het Kelfkensbosch verhoogd met puin en grond van het dichtbij gelegen St. Anthoniskerkhof. Men kan hieruit concluderen dat vroeger het plein vóór de burcht aanmerkelijk lager lag dan tegenwoordig, en oorzaak was van de steeds sijpelende bron (naar het laagste punt toe). De burcht leek dan ook hoger te liggen, en dat was bij een eventuele aanval alleen maar een voordeel.

Inhoud en afmeting van de Valkhofpoel

Tijdens de beroemde vredesonderhandelingen te Nijmegen, toen vele ambassadeurs en gezanten hier vertoefden, stoorde Lord Temple zich aan de onzindelijke toestand van de poelen. Zo besloot het stadsbestuur om de gehele waterinhoud uit de Valkhofpoel te pompen. Het stadsbestuur heeft wel geweten waaraan het begon. Aanvankelijk begonnen de werklui het water met emmers uit de poel te scheppen. Doch dat bleek onbegonnen werk. Pompen moesten het overnemen: *"Aen de arbeyders betaeld 10 gl, 15 st. voor arbeidsloon en pompen, om het water uit den poel opt Valkhof, ten verzoeke van Z. Excell. Temple, uit te pompen."* Blijkbaar was men toen al nieuwsgierig naar de totale inhoud van de poel want de werklui hebben elke ton opgegeven. Liefst 4.260

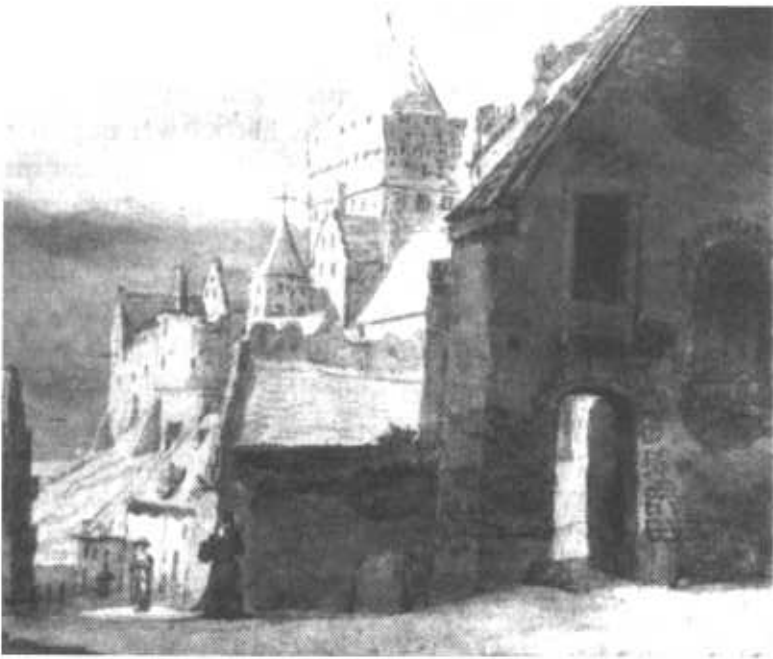
tonnen; iedere ton had een inhoud van 1,552 hectoliter, totaal dus 6.611,520 hectoliter (dit is ruim 660 m³ water!). Er waren zes dagen en nachten werken voor nodig om dit water uit de poel te krijgen. Maar daarmee was het karwei nog niet geklaard; zes dagen waren er nog nodig om alle modder uit de bodem te scheppen. Waarschijnlijk was de indertijd aangebrachte bodem van blauwe steen toch niet voldoende en verzonken de stenen in de modderige bodem.

De Valkhofpoel moet qua inhoud wel de grootste van de vier poelen zijn geweest, want in 1681 bij het opnieuw schoonmaken bleek de poel toch ook weer 2.129 tonnen water te bevatten. Dertien dagen had men alleen al nodig om met 45 karren de modder naar de wal te brengen.

Over de afmeting van de poel op het Kelfkensbos weten we niets. Logisch ook, want het was een plas dan een afgebakend geheel. Van de Molenstraat-poel weten we de afmetingen wel. Omgerekend naar het huidige metrieke stelsel had deze poel, globaal genomen een lengte van 20 meter, een breedte van 10 meter en een diepte van 4 meter.

Perioden van droogte

Een enkele keer kwamen de poelen in het centrum van de stad droog te staan bij het uitblijven van regen. In dit deel van de stad waren het ook veel vergaarbakken van de regen. In 1644 was het een zeer droog voorjaar en moest de Raad gelasten de poelen in de Molenstraat en Ziekerstraat uit te baggeren, omdat men bang was om zonder bluswater te zitten als er brand zou uitbreken. De Valkhof-poel wordt niet genoemd; er was daar zeker nog water genoeg. Maar deze keer kwam de omgeving er niet zonder kosten af. De nalatigheid om de muren te repareren, zodat er water door de gaten wegliep, werd hem zwaar aangerekend. Niet alleen bovengenoemde straten, maar ook de Houtstraat moest voor de kosten opdraaien.

"Valckhoff te Nimmegen". Gewassen kleurentekening van een onbekende meester, circa 1665.

Jaren tevoren had de omgeving geen zorg gehad voor de poel, want in 1602 benoemde de Raad een opziener en een directeur: Daniël de Mol en Jan Brants. Het is niet bekend of zij ook de zorg voor de andere poelen hadden. De naam Daniël de Mol is veelbetekenend, want hij tapte het bekende Nijmeegse Molbier, dat sinds een paar maanden weer in Nijmegen verkocht wordt.

Uit een Raadsbesluit van 6 september kan men opmaken dat de jeugd(?) de muurtjes rond de poelen beklom, en regelmatig in het water viel. *"Is (het) voorraedsaem aengesien dat ordre gegeven werde, dat die poelen in de Herzsteg (Hertogstraat) ende in de Molenstraat, te verhoeden alle besorglycke onvallen, opgemetseld werden."* De poel aan de Ziekerstraat had bovendien een overdeksel, bekleed met lood.

Demping van de poelen

Geregeld werden de burgers gemaand geen "vuyligheid" in de poelen te gooien. Eeuwenlang waren de poelen dan ook een gevaar voor de volksgezondheid geweest. Hoewel er in deze tijd de meest vreemde ideeën over ziekten en volksgezondheid bestonden, had men toch wel in de gaten dat de poelen schoon dienden te blijven.

In 1736 heerste er juist in de omgeving van de poelen in het stadscentrum een hevige dysenterie-epidemie. Deze zal het dempen van de poelen wel hebben bespoedigd.

Allang was er geklaagd door de omwonenden over "den stanck die door het stille ende vuyle water daerinne staende" veroorzaakt werd. En op 29 mei 1737 besloot de Raad om de poelen maar "so ras doenlyk" te doen dempen. Er zouden op de plaatsen van de poelen regenbakken worden gemaakt, die elk 300 tonnen water konden bevatten, voor geval van brand. Maar deze bakken zouden nu wel afgesloten worden en voorzien van een pomp, die ook afgesloten kon worden.

Maar ambtelijke molens maalden toen al langzaam. Pas tien jaar later begon de demping. Hiervoor werden de zomermaanden uitgekozen, omdat er dan het minste water in de poelen stond. Tegelijk met de demping werd zo'n hele hoek meteen bestraat.

De poel op het Kelfkensbos (toen ook wel Kalverbosch genoemd) werd overwelfd en tegelijkertijd ingekort tot een lengte van 10 meter bij een breedte van 4 meter. Door de duiker hoefde er maar 1,69 meter water in te blijven staan. We weten dat in 1841 de afwatering nog opnieuw in orde gebracht en deze deed nog dienst tot minstens 1900.

Het ligt voor de hand, om te denken dat de burgers blij waren met het besluit tot demping. Maar nee: twee jaar later dienden nogal wat omwonenden een request in bij de Raad om de poelen weer te herstellen. Men zal de noodzaak van het dempen niet hebben ingezien. De redenen die de

omwonenden naar voren brachten zijn verloren gegaan, maar ze waren indertijd blijkbaar wel doorslaggevend. De Raad trok het besluit in, en beloofde met enige bazen een concept te vormen, hoe die gedempte poelen *“weder op de beste en menageuste wijze souden kunnen worden opgehaald en in vorige staat gesteld.”* Bij nader inzien heeft het herstelplan - om onduidelijke redenen - nooit doorgang gevonden.

Waar moeten we de poelen situeren?

Nog heden ten dage kan men de plaats aanwijzen waar de poelen zich bevonden. Aan het bovenste deel van de Molenstraat, gezien vanuit de stad, bevindt zich aan de linkerkant een merkwaardige inham waar vroeger de poel was. Deze inham is thans een pleintje geworden, waaraan meerdere café's te vinden zijn.

De verbreding van de hoek Molenstraat - Ziekerstraat (voor de oorlog beter te zien) geeft ongeveer de plaats van de Ziekerstraat-poel aan.

Vóór 1936 bestond het Wintersoord nog in oorspronkelijke toestand. Op de plaats van de tegenwoordige winkelflat bevonden zich de oude schouwburg, enkele woonhuizen en "Hotel St. Chrispinus". De laatste jaren van zijn bestaan had het leeg gestaan en was het verhuurd aan antiquariaat Israëls. Schrijver dezes heeft daar nog zijn eerste boek gekocht! De benedenverdieping van het hotel diende als etalage. Met een inham, vergelijkbaar met die in de Molenstraat, kwam je bij een grote paardestal waar de boeken op tafels uitgesteld lagen, als een vroege zelfbedieningswinkel. In 1936 ging uiteindelijk de hele hoek onder de slopershamer. Men vond toen nog wel de funderingsresten van de oude Burchtpoort, waar de schouwburg overheen gebouwd was. En zo er nog resten van de Wintersoord-poel waren, heeft men er geen aandacht aan geschonken.

Zoals uit dit verhaal al bleek, is de poel op het Kelfkensbos/

Valkhofplein minder duidelijk te situeren. Aangezien dit gebied binnenkort archeologisch werkgebied wordt, zal er in deze dierbare historische grond flink gewroet worden! De kans bestaat dat er resten van de blauwe bodemstenen en het duikertje worden teruggevonden. Wellicht wordt dan de exacte plaats van deze poel bekend, die eeuwenlang voor de burcht heeft gelegen.

Geraadpleegde literatuur:

1. H.D.J. van Schevichaven en J.C.J. Klijntjens S.J.: Rekeningen der stad Nijmegen 1382 - 1543.
2. H.D.J. van Schevichaven: Penschetsen uit Nijmegen's Verleden. Nijmegen, 1898 - 1901 - 1904.
3. Dr. F. Gorissen: Stede-atlas van Nijmegen.
4. Het Valkhof te Nijmegen: Catalogus Museum Commanderie van St. Jan. Nijmegen, 1980.
5. Het Valkhof en Oud-Nijmegen. Th. Kuijper, 1930 (?)